

BİBLİYOGRAFYA :

Ulvi Olçaç, *Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu*, İzmir 1939; Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir (1849-1949)*, İzmir 1949; Emin Canpolat, *İzmir: Kuruluşundan Bugüne Kadar*, İstanbul 1954; Rauf Beyru, *İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme: Şehir Nüfusları, Gerçekler ve İstatistikleri*, Ankara 1969; a.m.f., "İzmir'de Kapsamlı Bir Planlama Denemesi", 3. *Şehircilik Kongresi: 6-8 Kasım 1991*, İzmir 1991, s. 79-91; a.m.f., "Geçmişten Günümüze İzmir'de Planlama ve İmar Uygulamaları", *Ege Mimarlık Dergisi*, sy. 3, İzmir 1991, s. 41-47; Ruşen Keleş, *İzmir Mahalleleri (Bir Tipleştirme Örneği)*, Ankara 1972; Mesut Ayan, "Cumhuriyet Döneminde Kentleşmenin İzmir'de Kentsel Dokuya Etkisi", *Ege Mimarlık Sempozyumu: Bildiriler*, İzmir 1985, s. 132-133; Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelmiş Göçler ve Etkileri", *Üç İzmir*, İzmir 1992, s. 273-282; Melih Gürsoy, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzzirimiz*, İzmir 1993; F. Barbaros, *İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1995; Besim Darkot - Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1995, s. 45-50; Cezmi Sevgi, *Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondu*, İzmir 1988; a.m.f., "Hızlı Kentleşmenin Fizikî Mekâna Yansımaları Ortaya Çıkan Sorunlar: İzmir Örneği", *Göç, Kent ve Gecekondu*, İstanbul 1998, s. 48-58; Çınar Atay, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, Ankara 1998; Mübcecel Kiray, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, İzmir 1998; Arife Karadağ, *Kentsel Gelişim Süreci, Çevresel Etkileri ve Sorunları ile İzmir*, İzmir 2000; Mustafa Mutluer, *Kentleşme Sürecinde İzmir'de Toplu Konut Uygulamaları ve Sorunlar*, İzmir 2000; Şevket Işık, *Bornova-Mevlana Mahallesinin (İzmir) Gelişim Süreci ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İzmir 2000; Erol Tümertekin, "İzmir'de Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 22, İstanbul 1961, s. 123-131; a.m.f. - Cevat Korkut, "İzmir Şehrinde Nüfus Dağılışı", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, İstanbul 1964, s. 45-62; Cevat Korkut, "İzmir Şehrinin Coğrafi Özellikleri (Geographic Features of the City of İzmir, Western Turkey)", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 26 (1975), s. 87 vd.; Necdet Sözer, "İzmir: Ege'nin Metropolü", *Ege Coğrafya Dergisi*, sy. 4, İzmir 1988, s. 1-18; Çınar Atay, "Metropolleşmeye Doğru İzmir", *Ege Mimarlık Dergisi*, sy. 2 (1991), s. 43-45; Asaf Koçman, "İzmir'in Kentsel Gelişimi", *Coğrafya Araştırmaları*, sy. 3, Ankara 1991, s. 101-122; Mümtaz Peker, "İzmir Nüfusunun Gelişimi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir 1993, s. 273-281; Tülay Baran, "1923-1938 Yılları Arasında İzmir'in İmarı", a.e., s. 283-294; Hanife Kuru, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumu", a.e., s. 295-308; Füsün Baykal, "İşikkent-Pınarbaşı Sanayi Bölgesi (İzmir)", *Ege Coğrafya Dergisi*, sy. 3 (1995), s. 101-128.

MÉTİN TUNCEL

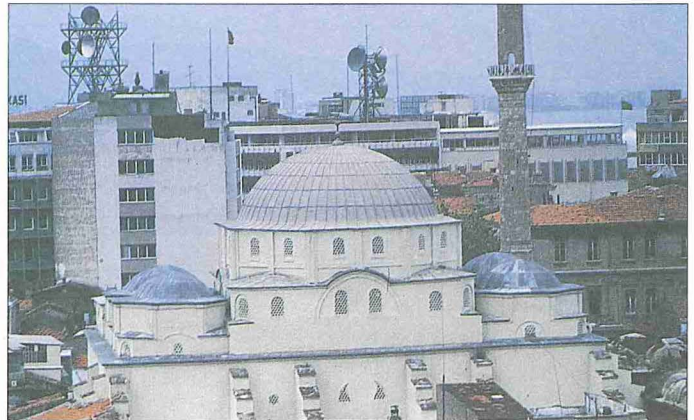
de Türk döneminden XVII. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen eserleri görmek mümkündür.

Savunma Amaçlı Yapılar. Şehrin savunmasının en önemli yapıları şehre giriş sırasına göre Sancak Kale (Yeni Kale), Liman Kalesi ve Kadifekale'dir. Kalelerden en erken tarihli olan ve İskender'in haleflerinden Lysimakhos tarafından yaptırıldığı söylenen Kadifekale (Yukarı Kale) şehrin güneyindeki Kadife (Pagus) dağının üzerinde kurulmuştur. Liman Kalesi (Aşağı Kale, Hisar Kalesi, Ok Kalesi) 1231-1235 yılları arasında iç limanın ağzında yaptırılmıştır. Aziz Petrus ve Aşağı Kale olarak tanınırken daha sonra Hisar Kalesi olarak da anılmaya başlandı. Bu yapı Fâtiş Sultan Mehmed döneminde tamir ettirilmiş, ancak 1869-1870'te yıkılmıştır. En son yaptırılan ve günümüzde de ayakta olan Sancak Kale ise Sancakburnu'ndadır. 1066 (1656) yılında inşa ettirilen kale 1099 (1688) depreminde yıkılmış ve yeniden yapılarak 1102'de (1691) tekrar kullanılmaya başlanmıştır. 1829'da onarılan 1890-1891 yıllarında da esaslı bir şekilde elden geçirilmiştir.

Cami ve Mescidler. İzmir'deki en erken tarihli cami, XIV. yüzyıl başlarına ait Kadifekale'deki Yukarı Kale Camii olup günümüze kadar gelmemiştir. Kaynaklardan şehirde XVI. yüzyıl sonlarında iki-üç, 1063'lerde (1653) on beş, 1111'de (1699-1700) on yedi, 1701'de on dokuz, 1851'de yirmi dört cami, 1878'de yirmi üç cami, kırk bir mescid, 1908'de elli üç cami, elli bir mescid bulunduğu anlaşılmaktadır. İzmir'in uğradığı çok sayıda deprem ve yangın felâketi bu yapılardan bazılarını tamamen ortadan kaldırmış, bazıları da onarımlar geçirerek değişikliğe uğramıştır.

Şehirdeki tek kubbeli kare ibadet mekânı ile kuzeydeki son cemaat yerinden ve bir minareden oluşan geleneksel cami

şemasını sürdüren örnekler şunlardır: XV. yüzyıla ait veya daha erken tarihli olabileceği belirtilen Pazaryeri'ndeki Han Bey (Pazaryeri) Camii; XVII. yüzyılda Tayyibe Hatun tarafından yaptırılan, 1737'de ve XIX. yüzyılda onarılarak çeşitli mekânlar eklenen Anafartalar caddesindeki Hatuniye Camii; 1652'de Hacı Hüseyin Ağa'nın yaptırdığı, 1774-1775, 1892-1893, 1893-1894 yıllarında onarım gördüğü anlaşılan, dükkân ve depoların bulunduğu bir alt yapının oluşturduğu alan üzerine oturulmuş, Anafartalar caddesi üzerindeki Başdurak (Hacı Hüseyin) Camii; 1082 (1671) tarihli vakfiyesine göre Yüsun Çavuşzâde Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilen, 1812 ve 1902 yıllarında onarılan Kemeraltı'ndaki Kemeraltı (Mûsâ Bâlî Yakası-Ahmed Ağa) Camii; yine Kemeraltı'ndaki, 1893 tarihli vakfiyeye göre Sâlepci-zâde Ahmed Ağa'nın yaptırdığı, mektep, medrese ve dershanenin bulunduğu bir alt yapının üzerindeki Sâlepçioğlu Camii; 1083 (1672-73) yılında Ali Ağa tarafından yaptırılan, 1896-1897 ve 1958 yıllarında onarılan Ali Ağa mahallesindeki Ali Ağa Camii; 1737 tarihli vakfiyesinden Alanyalı Hacı Veli Ağa tarafından inşa ettirildiği anlaşılan, Anafartalar caddesindeki Hacı Veli Ağa (Mumyakmaz) Camii; 1889-1890 tarihli, Topaltı semtindeki Bâlâdur Hacı Bey (Topaltı) Camii; 1892-1893 tarihli âyet kitâbeli, Güzelyalı'daki Ma'mûretülhamidiye (Güzelyalı, Reşâdiye) Camii; 1900-1901 yılında tamamlanan Mithatpaşa caddesindeki Hamidiye (Karantina, Küçükyalı) Camii; 1897'de Eşref Paşa'nın yaptırdığı Eşrefpaşa caddesindeki Eşref Paşa Camii. XVIII. yüzyıl başında Piyâlezâde Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırılan ve 1882-1883'te tamir edilen Dibektaş'ındaki Piyaleoğlu Camii ise bu yapılardan farklı olarak üzeri oval bir kubbeyle örtülmüş, enine dikdörtgen planlı bir harime sahiptir.

Hisar
Camii -
İzmir

□ **MİMARİ.** Milâttan önce 3000'li yıllarda ilk yerleşmenin olduğu kabul edilen İzmir şehri tarih boyunca depremler ve yangınlar yüzünden sık sık harap olmuş ve yenilenmiştir. Büyük bir kısmı XIX. yüzyıl ve sonrasına ait eski doku üzerin-

Kemeraltı Camii'nin içinden bir görünüşü

Âbidevî camilerin büyük çoğunluğu merkezî sistemde yapılmıştır. Kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte şehrin âbidevî ilk yapısı kabul edilen Hisar (Yâkub Bey) Camii 1813, 1870, 1881, 1890 ve 1927 yıllarında onarılmıştır. Merkezî kuruluştaki harimle kuzeyindeki yedi kubbeli son cemaat yeri ve minareden oluşur. Harimde mihrap önündeki büyük kubbeli kare hacim üç yönden daha küçük kubbeli hacimlerle kuşatılmıştır.

XVII. yüzyılın ilk yarısında ayakta olduğu bilinen, 1815 ve 1883'te tamir edilen Anafartalar caddesindeki Şadırvanalı (Niflizâde, Bıyıklıoğlu) Camii'nin şadırvanının üzerindeki kütüphane 1834-1835 tarihlidir. Çeşitli dükkânların bulunduğu büyük çarşı kompleksinden oluşan alt yapı üzerine oturtulmuş cami, merkezî kuruluştaki harimle harimin kuzey ve batısında uzanan "L" biçimli son cemaat yeri ve kuzey cephesine bitişik minareden oluşur. Harimde mihrap önündeki merkezî kubbeli hacim köşeleri kubbelerle, araları ise çapraz tonozlarla örtülmüş "U" biçiminde hacimlerle iki kat olarak üç yönden kuşatılmıştır. Şadırvanın üstündeki kütüphane son cemaat yerinin batı kanadına koridorla bağlanmaktadır (ayrıca bk. ŞADIRVANALTI CAMİİ ve TEKKESİ).

Kestanepazarı mevkiindeki Kestanepazarı (Kızıl İbrâhim, Ahmed Ağa) Camii, Ev-

liya Çelebi'ye göre 1078'de (1667-68) Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bazı kaynaklar ise Ahmed Ağa'nın camiyi onartmış olabileceğini belirtir. XIX. yüzyıl başlarında ve 1965'te tamir edilen yapıda halen onarım çalışmaları sürdürülmektedir. Çok sayıda dükkân ve deponun yer aldığı bir alt yapı üzerine oturtulmuş geniş avlulu cami, merkezî kuruluştaki harimle üç kubbeli son cemaat yeri ve minareden oluşur. Haç planlı harimde ortadaki merkezî kubbe köşelerde daha küçük boyutlarda tekrarlanır. Haç kolları beşik tonozlarla örtülmüştür (ayrıca bk. KESTANEPAZARI CAMİİ).

Bostânî Mahmud Efendi tarafından 1118 (1706) yılından önce yaptırılmış olduğu düşünülen Basmahane'deki Çorakkapı (Bostânî Mahmud Efendi) Camii'nin enine dikdörtgen planlı hariminde mihrap önü mekânı büyük bir kubbe, yanlar ise daha küçük üçer kubbeyle örtülmüştür. Kemeraltı'nda 1129'da (1717) faal olduğu bilinen ve bânisi Hacı Mustafa Efendi olduğu halde 1193'te (1779) vefat edip bu caminin hazîresine gömülen Hacı Mahmud Efendi'den dolayı Hacı Mahmud Camii olarak tanınan yapı enine dikdörtgen planlı olup mihrap önü büyük ahşap kubbeyle, yanlar ise düz tavanla örtülmüştür.

Daha küçük boyutlu ve üst örtüsünde ahşap kullanılmış bir grup yapı da merkezî sistemde yapılmış camilerle benzerlik göstermektedir. Biçim olarak benzeyen bu yapıların teknik açıdan merkezî kuruluştaki camilerle herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu gruba ait, İkiçeşmelik caddesindeki 1895-1896 yıllarında Pirinçzâde Hacı Hâfız Süleyman Efendi'nin yeniden yaptırdığı İkiçeşmelik Camii'nde kare planlı harimin merkezi ahşap kubbeyle, etrafı ise düz ahşap tavanla örtülmüştür. Bu yapının alt katını oluşturan Süleyman Efendi Mektebi bugün kahvehane olarak kullanılmaktadır. XVIII. yüzyılın başına tarihlenen Damlacıktaki Damlacıktaki (Kılcı Mescidi) Camii'nde ise kare planlı harimin merkezi ahşap kubbe ile, kubbe ile harim duvarları arasında kalan kesimler ahşaptan yarım tonozlarla örtülmüştür.

İzmir'de farklı plana sahip camilere de rastlanmaktadır. 1865'ten önce Yapıcızâde Mehmed Ağa'nın inşa ettirdiği, 1955'te bugünkü görünümünü alan caminin adını taşıyan semtteki Yapıcıoğlu Camii'nin derinlemesine dikdörtgen planlı harimi merkezî kubbeyle örtülmüştür. Bu bölümün güneyinde iki yanda birer kub-

be, ortada düz tavanla örtülen üç bölümlü bir hacim, kuzeyinde ise düz tavanla örtülmüş tek bir hacim uzanır. XVIII. yüzyılda Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'ın yaptırdığı, XX. yüzyılda iki defa onarılan Konak Meydanı'ndaki Yalı (Konak) Camii, tek kubbeyle örtülmüş sekizgen planlı harimiyle farklı bir örnektir. XX. yüzyıla ait Bostanlı Camii ve Alaybey Camii'nde de benzer plan şeması uygulanmıştır.

Şehirde bu yapıların dışında daha birçok cami bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu düz ahşap tavanla örtülmüş, kare ya da enine veya derinlemesine yönelen dikdörtgen planlıdır. Bazılarında son cemaat yeri yoktur. 1082'den (1671) önce Hacı Abdülfettah'ın yaptırdığı, 1843, 1861, 1934 ve 1957 yıllarında onarılan Tilkilik'teki Abdülfettah (Fettah) Camii; muhtemelen I. veya II. Selim tarafından inşa ettirilen, 1170'lerde (1757) Müftü Hacı Ahmed Said Efendi tarafından onarılan Namazgâh'taki Kurşunlu Camii; tahminen 1753'te Odunkapılızâde Hacı Mehmed Ağa'nın inşa ettirdiği İkiçeşmelik'teki Odunkapı Camii; 1890-1891'de ve 1951'de onarılan Etiler'deki Abdullah Efendi Camii; yanan Hacı Mehmed Ağa Camii'nin yerine 1863-1864'te yeniden inşa edilen ve 1889'da onarılan İkiçeşmelik'teki Hacı Mehmed Camii; 1874'te Hacı Mustafa Efendi tarafından tamir ettirilen yine aynı yerdeki fevkanî Natırzâde Camii; 1888-1889'da Hacı Ömer Lutfi Bey'in yaptırdığı, 1958'de onarılan İkiçeşmelik'teki Dolaplıkuyu Camii; 1891-1892'de Nûr Kamer Hanım'ın inşa ettirdiği Halilrifatpaşa caddesindeki Kameriye Camii; 1899-1900'de Hacı Ethem Ağa tarafından yaptırılan Yeşiltepe'deki Hacı Ethem Camii gibi yapılar bu gruptaki camilerin belli başlı örneklerindedir. İnşa tarihi ve bânisi bilinmeyen Bornova'daki Büyük Camii mihrap önü kubbeli enine dört şahınlı harim, beş kubbeli son cemaat yeri ve minareden oluşur.

İzmir'deki camiler genellikle yoğun süslemelere sahiptir. İç mekânları geç dönem alçı işçiliğinin tipik örnekleriyle bezemiştir. Mihraplarından sarkan ve geçek kadifeden yapılmış izlenimi veren alçıdan perde motifleri karakteristik süsleme öğeleridir. Çoğu yapıda yer alan kalem işi süslemelerden Şadırvanalı Camii'nin hariminde ve alttaki geçit tonozunda bulunanlar manzara resimleriyle dikkati çeker. 1964 onarımından önce, cephelerinin tamamen çinilerle kaplı olduğu bilinen Yalı Camii'nde pencere çevreleri ve alınlıkları XIX. yüzyılın kaliteli Kütahya çinileriyle kaplanmıştır.

Tekke ve Zâviyeler. Kaynaklar XIV. yüzyıldan itibaren İzmir'de birçok tekke ve zâviyenin varlığından söz etmektedir. Seydi Mükeremeddin, Yûsuf Dede, Ahî Çuga, Han Bey Zâviyesi gibi adı bilinen yapılar günümüze ulaşmamıştır.

Türbe ve Hazireler. İzmir'in merkezinde ayakta kalmış olan önemli bir türbe yoktur. Bornova'daki Büyük Cami'nin avlusunda XIV-XV. yüzyıllara tarihlenen sekizgen prizmatik gövdeli bir türbe mevcuttur. Kubbe ile örtülen yapı cepheden dışa doğru çıkıntı oluşturan bir giriş mekânına sahiptir. Şehirde Ali Ağa, Esnaf Şeyh, Çorakkapı, Odunkapı, Hacı Osman Paşa, Hacı Halil Efendi, Hacı Mahmud ve Damlacık gibi camilerin avlularında bulunan hazirelerde genellikle caminin bânisiyle ailesine ait mezarlar bulunur.

Medreseler. Şehirde varlığı bilinen çok sayıda medreseden hemen hiçbiri günümüze intikal etmemiştir. Bunlar arasında Çorakkapı, Abdülfettah, Kurşunlu, Odunkapı, Hatuniye, Faik Paşa, Saçmacızâde, Merdivenli, Balyanbolulu ve Üsküdarlı medreseleri sayılabilir.

Hanlar. Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir'de inşa ettirilen şehir içi hanlarından sadece on sekiz yapı kısmen ya da tamamen zamanımıza ulaşabilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu avlulu hanlardır. Kemeraltı'nda bulunan hanların en önemlisi Kızlar Ağası Hanı'dır. Temelden itibaren yeniden inşa edilerek 1993'te tamamlanan yapı 1157'de (1744) Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kuzey cephesinde Bakır Bedesteni, güney cephesinde dükkânlar yer alır. Avlunun ortasında ilk inşasında mescid olduğu düşünülen iki katlı yapı son onarımda ortadan kaldırılmıştır. Alt katta avluyu dört yandan çevreleyen mekânlardan kuzey, güney ve doğu kanatlarında bulunan odalar "U" biçimli arastayla kuşatılmıştır. Üst katta avluyu batı kanatta revak, doğu, kuzey ve güney kanatta ise odalar çevreler. Odaların arkasında bulunan "U" biçiminde koridor batı kanattaki revakla birleşir. Bu koridor ve revak ikinci bir oda sırasıyla kuşatılmıştır. Üst örtü sisteminde, alt katta ve üst kattaki koridorlarda beşik tonoz, üst kat odalarında aynalı tonoz kullanılmıştır.

XVIII. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Mirkelâmoğlu Hanı yapılan onarımlarla değişikliklere uğramıştır. Avlulu, iki katlı olan yapı arazinin durumuna göre şekillenmiş asimetrik plana sahiptir. Kuzey ve batı cephesinde alt katta dükkânlar yer

alır. Avlunun etrafı, üçü sonradan düz örtüye dönüştürülen beşik tonozlu dükkânlarla çevrelenmiştir. Üst katta bulunan manastır tonozuyla örtülü yirmi bir odadan on sekizi beşik tonozlu revaklarla, diğer üçü ise batı kanattaki çapraz tonozuyla eyvana açılır.

Mirkelâmoğlu Hanı'nın doğu cephesine bitişik olarak inşa edilen Büyük Karaosmanoğlu Hanı, yaklaşık 1810'da Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Arsanın durumuna göre şekillenmiş avlulu, iki katlı yapının kuzey tarafı yıkılmış, avlu cephesi tādîlâtla değişime uğramıştır. "U" biçimli olan avlu günümüzde beşik veya manastır tonozuyla örtülü dükkânlarla çevrelenmiştir. İkinci katta manastır tonozlu mekânlar beşik tonozlu revaklara açılır. XVII veya XVIII. yüzyıllara tarihlenen Selvili Han'ın büyük bölümü yıkılmıştır. Avlulu, iki katlı yapının örtü sisteminde kubbe kullanılmıştır. XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın sonları arasına tarihlenen Küçük Demir Hanı ve bugün ayakta olmayan, 1675-1677 tarihli Büyük Vezir Hanı üst örtü sisteminde kubbe kullanılmış avlulu, iki katlı hanların diğer örnekleridir. XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Fazlıoğlu Hanı, XVIII. yüzyıl başlarına tarihlenen Abacıoğlu Hanı, XVIII. yüzyıla tarihlenen Yeni Han, XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kadioğlu Hanı, XIX. yüzyıla tarihlenen Manisalıoğlu Hanı kısmen ayakta kalabilmiş iki katlı ve avlulu hanlardır. 1082 (1671) yılından önce yaptırılan ve avlulu hanlar arasında tek katlı inşa edilmiş tek örnek olan Sulu Han orijinal durumunu kaybetmiştir.

XVIII. yüzyılda inşa edilip XIX. yüzyılda onarılan Girit Hanı, XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Arap Hanı ve bugün tamamen ortadan kalkmış olan, XVIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Piyâleoğlu Hanı gibi yapıları kısmen iki katlı ve tek katlı inşa edilmiş avlulu hanlardır. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarına tarihlenen Esir Hanı, 1802 tarihli Abdurrahman Hanı, 1805-1806 tarihli Çakaloğlu Hanı, XIX. yüzyılın başına tarihlenen Müsevî Hanı, XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Cambaz Hanı gibi yapılar, ortada bulunan bir koridorla bu koridorun iki yanına dizilmiş mekânlardan oluşan düzenleriyle arasta benzeri plana sahip hanlar grubunun örnekleridir.

Hamamlar. Bugün İzmir'de on beş hamam yapısı bilinmekte olup bunların büyük çoğunluğunun kesin inşa tarihi belli değildir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla uza-

nan bir zaman dilimi içinde inşa edildikleri anlaşılan yapılar daha sonraki dönemlerde çeşitli onarımlar görmüş ve değişikliklere uğramıştır. Hatta bazılarının işlevi değişmiştir. Karataş'taki Karantina Hamamı'nın planında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Yapıda soyunmalıklı ılık dikdörtgen planlıdır. Sıcaklık ise pandantifli bir kubbeyle örtülü olup iki halvetlidir ve doğusunda aynalı tonozlu bir eyvan bulunmaktadır. Kemeraltı'ndaki İstanköy Hamamı'nda ahşap düz tavanlı kare planlı soyunmalık doğuya ve batıya doğru genişletilmiştir. Yanlar birer manastır tonozuyla, ortadaki kubbeyle örtülmüş üç bölümden oluşan ılıklığın batısında helâ ile tıraşlık bulunmaktadır. ılıklığın kuzeyinde, ortası dört destek üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüş ve etrafı yanlarda manastır tonozlarıyla, köşelerde ise küçük kubbelerle kapatılmış mekânlarla çevrelenmiş kare planlı sıcaklık yer alır. Anafartalar caddesindeki Lüks Hamam (Kadı Hamamı) çifte hamamdır. Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli olan yapının kadınlar ve erkekler kısmında aynı plan uygulanmıştır. Soyunmalıklar kubbe ile, ılıkliklar ise tonozlarla örtülmüştür. Benzer plan şemasına sahip diğer bir çifte hamam da Agora yakınındaki Namazgâh Hamamı'dır. Anafartalar caddesindeki Basmahane Hamamı kare planlı kubbeli soyunmalık, ortası kubbeli, yanları aynalı tonozlu üç bölümlü ılıklik ve kare planlı kubbeli sıcaklık bölümlerinden oluşur. İkiçeşmelik'teki Çukur Hamam, ahşap kubbeli soyunmalıklı kare planlı ve çapraz tonozlu ılıklik ve dikdörtgen planlı manastır tonozlu sıcaklık mekânlarına sahiptir.

Karşıyaka'daki Ali Bey Hamamı arazinin durumuna göre biçimlendiği için kademelerle daralmaktadır. Bir yamuk dörtgen şeklinde olan soyunmalığı XX. yüzyılda yenilenmiştir. İki bölümlü ılıklik kubbe ile örtülü olup batısına basık tonozlu helâ ve tıraşlık mekânı yerleştirilmiştir. ılıklik doğusunda kubbeli ve kare planlı sıcaklık vardır. Sıcaklığın güneyinde kubbelerle örtülmüş iki bölümlü bir halvet bulunur. İkiçeşmelik'teki Yeni Şark (Saçmacı) Hamamı da çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Soyunmalık bölümü iki katlı olan yapının alt katında dükkânlar vardır. Soyunmalık, etrafı düz tavanla çevrelenen ve dört ahşap destekle taşınan sekizgen fenerli oval kubbeyle örtülmüştür. ılıklik bugün biri kubbe ile, diğeri aynalı tonozla örtülmüş iki bölümden oluşur. Sıcaklık ise kubbeli ve kare planlıdır. Karataş'taki

Hoşgör Hamamı'nın kubbeli, kare planlı soyunmalı, kubbe tonozla örtülü dikdörtgen planlı ılıklı, önünde kubbeli kare planlı sıcaklığı bulunur. Anafartalar caddesindeki Tefik Paşa Hamamı'nın bodrum katı üzerinde yükselen üstü ahşap örtülü, kare planlı soyunmalı merkezinde bir fener yer alır. Bugün yarısı ortadan kalkmış aynalı tonozlu ılıklığın yanında yamuk planlı bir mekân vardır. Sıcaklık kubbeli, kare planlı olup iki halvet hücrelerine sahiptir. Bunların dışında Basmahane'deki Kılıoğlu Hacı İbrâhim Vakfı Hamamı kömür deposu, Kemeraltı'ndaki Yeşildirek Hamamı çarşı, Sâlepçioğlu Aile Hamamı matbaa olarak kullanılmaktadır. Kestelli caddesindeki Çivici Hamamı özel mülkiyette olup kapalıdır. 442. sokakta dispanserin yıkılmasıyla sadece cehennemlik ve külhanı belirlenen bir hamama rastlanmıştır.

Çeşme ve Sebiller. İzmir'de inşa ettirilmiş çok sayıdaki çeşme ve sebilden bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bugün ayakta olan çeşme ve sebillerin en önemileri arasında Mirkelâmoğlu Hanı Çeşmesi (XVIII. yüzyıl), Sinanzâde Sebili (Kemeraltı Sebili; 1184/1770-71), Gaffarzâde Çeşmesi ve Sebili (Çakaloğlu Hanı Çeşmesi ve Sebili; 1805), Dönertaş Çeşmesi ve Sebili ile (1814) Sâlepçioğlu Çeşmesi (XIX. yüzyıl sonu) sayılabilir.

Meskenler. İzmir'de üç farklı mesken tipi tesbit edilebilmektedir. Bunlardan birincisi Osmanlı ev geleneğini yaşatan örneklerdir. Şehirde az sayıda bulunan bu konutlar iki katlıdır. Hizmet mekânlarının yer aldığı dışa kapalı zemin kat taştan inşa edilmiştir. İkinci kat ise ahşap

karkas tekniğinde yapılmıştır. Bu kata açılan pencereler ve eliböğründelerle desteklenmiş çıkmalar cepheyi hareketlendiren unsurlardır. İkinci tip azınlıkların geliştirdiği, genellikle Sakız tipi ev olarak adlandırılan konutlardır. Plan ve cephe düzenlemesi birbirine çok benzeyen bu evler bir bodrum kat üzerine tek veya çift katlı yapılmıştır. Cephelede bir girinti içine yerleştirilmiş ana giriş kapıları, iki katlıların üst katında dökme demirden dekoratif konsollarla desteklenen ahşap cumbalar karakteristik özellikleridir. Şehirdeki üçüncü tip konutlar Levanten köşklidir. Yüksek duvarlarla çevrelenmiş geniş bahçeler içindeki Levanten köşklere için ortak bir üslupta söz edilemez. Her biri farklı tarzda yapılmış âbidevi binalardır.

Diğer Yapılar. İzmir'de XIX ve XX. yüzyıllarda inşa edilen yeni yapı türlerinin belli başlı örnekleri arasında bugün ayakta olmayan ve Sarıklı diye tanınan, 1827'de tamamlanan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kışlası, 1840'lı yıllardan kalan Karantina, 1858'de inşasına başlanan Alsancak ile Basmahane garları, günümüzde ayakta olmayan 1886 tarihli İzmir İdadisi, aynı yıllarda inşa edilen Karataş'taki Mekteb-i Sultânî, Gurebâ-i Müslimîn Hastahanesi, yıkılan tiyatro binaları, XX. yüzyılın başında yapılmış olan Anafartalar ve Basmahane karakolları, 1901'de tamamlanan Saat Kulesi, 1907 tarihli Asansör gibi binalar sayılabilir. Eski Türk Ocağı (1925), Millî Sinema (Elhamra) ve Osmanlı Bankası (1926), Borsa Sarayı (1926-1928), Ziraat Bankası (1930), Vakıflar Bankası (1930-1932), Millî Kütüphane (1933) gibi yapılar Cumhuriyet döneminin millî üslupta inşa edilmiş önemli binaları arasında yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rüçhan Arık, *Bazı Örnekleriyle Anadolu'da "Barok Denen" Camiler* (doçentlik tezi, 1971), AÜ DTCF; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974; Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978; a.mlf., *İzmir'in İzmir'i*, İzmir 1993; İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarisi*, Ankara 1980; Necmi Ülker, "İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği", *I. Askerî Tarih Semineri: Bildiriler II*, Ankara 1983, s. 263-284; a.mlf., "İzmir Sarıklıslarının Yapım Çalışmaları", *TTK Bildiriler*, X (1994), V, 2439-2446; Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)*, Ankara 1984; Feyyaz Erpi, *Buca'da Konut Mimarisi (1838-1934)*, Ankara 1987; Serap Yılmaz, "J. D. Barbie du Bocage'in İzmir Şehir ve Çevresi-Planı Üzerinde Bir Çalışma", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler*, Ankara 1990, s. 765-785; Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara 1991; İnci Kuyulu, *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mi-*

mari Eserler, Ankara 1992; a.mlf., "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bir Bakış", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1992, s. 47-62; *Üç İzmir*, İstanbul 1992, tür.yer.; *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri* (haz. Tuncer Baykara), İzmir 1994; Münir Aktepe, "İzmir'e Aid Bazı Kitabeler ve Notlar", *TD*, XIV/19 (1964), s. 57-80; a.mlf., "İzmir Şehri Osmanlı Devri Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", a.e., sy. 26 (1972), s. 97-118; a.mlf., "Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", *TED*, sy. 3 (1973), s. 177-212; a.mlf., "Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi II", a.e., sy. 4-5 (1974), s. 91-152; a.mlf., "İzmir Suları Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanların Hakkında Bir Araştırma", *TD*, sy. 30 (1976), s. 135-200; İlhami Bilgin, "Bornava'nın Yayınlanmamış Dört Anıtı", *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, sy. 11-12, İstanbul 1980, s. 46-50; Eti Akyüz, "İzmir Evleri", *Atlas* (İzmir özel sayısı), İstanbul Haziran 1996, s. 34-42; J. H. Mordtmann, "İzmir", *El* (İng.), II, 568.

İnci KUYULU

İZMİRİ, Mevlânâ Mehmed

(ö. 1165/1751)

Osmanlı âlimi.

Kırşehir'de doğdu. Babasının adı Veli, dedesini Resul'dür. İlk öğrenimini memleketinde gördü, ardından İstanbul'a gitti. Burada başta Mirza Fâzil olmak üzere çeşitli âlimlerden ders okudu. İcâzet aldıktan sonra İzmir'e giderek öğretim faaliyetlerine başladı. Bu arada müftülük görevine getirildi. İzmir'de vefat eden Mevlânâ Mehmed, İkiçeşmelik caddesinde bulunan Ulu Mezarlığa defnedildi.

Bizzat İzmirî'nin kendi biyografisini anlattığı bir belgeyi gören Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği bu bilgiler yanında Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim *el-Mecmû'*unda, Menemen'de yetişip İstanbul'da Yûsuf Efendi'den ders alan ve *Hâşiyetü'l-Mir'ât*, *Şerhu'l-Mültekâ*, *Bedâ'î'u'l-burhân* gibi eserlerin müellifi olan bir İzmirli Mehmed Efendi'den (ö. 1160/1747) bahsederse de *Mir'âtü'l-uşûl* hâşiyesiyle tanınan İzmirî aslen Kırşehirli olup Menemen'le ilgisi bilinmediğinden söz konusu şahıs Mustafa İzmirî olmalıdır.

Eserleri. 1. *Hâşiyeye 'alâ Mir'âtü'l-uşûl* (I-II, Bulak 1258, 1262; İstanbul 1285, 1296, 1302, 1304, 1309). Molla Hüsrev'in eseri üzerine yapılan en meşhur hâşiyeye olup özellikle kelâm ve mantık kavramları ile Arap gramerine dair konularda geniş açıklamalara yer verilmiştir. 2. *Tercüme-i Târih-i Taberî* (I-V, Kahire 1260, 1275).

Dönertaş Sebili - İzmir

